

sörja officiella översättningar till ryska och spanska språken. Konventionerna ha undertecknats av c:a 60 stater.

Nämnda konventioner skola tillämpas icke blott av krigförande stater utan jämväl av de neutrala staterna under krigsförhållanden. I det senare fallet gäller det exempelvis för skeppsbrutna och för döda, som införes till ett neutralt land. Givetvis omfattar konventionerna i första hand de levande. Beträffande de döda ha de dock fått betydligt utökad text än motsvarande konventioner från 1929. Då den Heliga Stolen (Vatikanen), såsom den enda världsomspännande makten, deltagit med samma befogenheter som övriga stater i förhandlingarna, kan man inte undgå att lägga märke till inflytandet däriifrån. Framförallt gäller detta frågan om förbränning (eldbegängelse) där det numera heter: »Liken må icke brännas annat än det påkallas av tvingande hygieniska skäl eller av motiv, som grundas på den avlidnes religion. Vid likbränning (engelsk text »cremation«, fransk text »d'incinération«) skola omständigheterna och skälen härför utförligt angivas i dödsattesten eller i den bestyrkta förteckningen över de döda«.

Även ifråga om själva begravningen säges att densamma om möjligt skall ske i enlighet med ritualen för den religion de tillhört (på amerikanska identitetsbrickor angives i nedre, högra hörnet religionstillhörigheten med C: katolik, H: jude, P: protestant).

Begravningen skall såvitt möjligt ske i individuella gravar och gravarna skola sammanföras efter de dödas nationalitet. Gravarna skola utmärkas, iordningställas, vårdas och respekteras så, att de alltid kunna återfinnas (properly maintained and marked so that they may always be found).

Konventionerna innehålla omfattande bestämmelser om den officiella gravtjänstens skyldigheter, om upplysningsbyråernas verksamhet beträffande sårade, sjuka, krigsfångar och döda och skyldigheten att förmedla uppgifter till skyddsmakt eller till upprättad internationell upplysningsbyrå.

Ratifikationsinstrument angående dessa konventioner har deponerats hos schweiziska förbundsrådet i Bern den 27/6 1951 av Danmark, den 3/8 1951 av Norge och den 28/12 1953 av Sverige. Även Finland har undertecknat konventionerna.

Kirkegårdskultur i Norge

Havearkitekt, cand. hort. Johannes Tholle

Når efterfølgende linjer fremkommer med en dansk forfatter til en artikel om norske forhold, er det dels af pligt, dels af taknemmelighed overfor *dansk-norsk samarbejdsfond*, som var så venlig at tilskyde et beløb til en rundrejse, som jeg gjorde i forsommeren 1955. Det skulle desuden være en parallel til den artikel om kirkegårdsforhold i Danmark, som en norsk forfatter havde i nærværende blad, nemlig bygartner *Will. Kristoffersens* i bind 17.

Det turde være rimeligt, at det bliver i nærværende blad, som tæller adskillige læsere i Norge og de andre nordiske lande, at der berettes om noget af det, jeg har kunnet konstatere, og jeg håber ikke, at man ved at læse det vil blive skuffet over, at det ikke er blevet til mere, end det er. Det kan af nærliggende grunde ikke blive nogen stor udredning af norske forhold på kirkegårdsområdet med dybe blik tilbage og klare udredninger af fremtiden, — det må blive nogle spredte indtryk, blandt andet fordi jeg også havde andet at studere på rejsen.

Også rent geografisk må det blive begrænset. *Norges udstrækning* er næsten ufattelig, — ja svenske kan måske fatte den, for deres lands længde er større. Men skal man gøre en rundrejse i Norge og som de fleste kun har begrænset tid til rådighed, ja, så må man sandelig se sig godt for, om ikke tiden skal sløses bort i daglange tog- eller busrejser eller splittes op i skiften mellem færger, busser, baner og både. Det ser så let ud på kortet, at der går busruter og bådruiter i næsten det uendelige, men kigger man så i køre- og fartplaner, vil man hurtigt blive klar over, at bl. a. må terrainets vanskeligheder i stigen og fald og sving gøre, at tilsyneladende korte strækninger bliver særdeles tidskrævende. Derfor blev også *denne* studierejse efter indgående overvejelser indskrænket til et territorium, der med nogen rimelighed kunne klares, og den bestemtes af visse sideløbende krav til i hovedsagen at skulle omfatte Oslo samt derfra en rejse, der gik gennem Telemarken på langs (nord-syd) og Sørlandet på tværs (øst-vest), sluttende ved de første anelser af Vestlandet. At mine indtryk af Norges kirkegårdskultur dog ikke

ubetinget er indskrænket til disse egne alene, må dog anføres, idet flere tidligere rejser har ført mig til andre (bl. a. Gudbrandsdalen), og jeg har jo heller ikke været uvidende om, at der bl. a. på tryk er fremkommet noget om det berørte emne, derunder også i nærværende tidsskrift (f. eks. VIII s. 9—12, X s. 9—16, XII s. 73—76, XIII, s. 122, XVI s. 15—17 og 27—30 m. fl. foruden diverse stykker på tilægssiderne) ligesom kirkegårdskonsulent frk. *Karen Reistad* har forsynet mig med godt stof. Med disse reservationer og disse forklarende bemærkninger skal vi da bl. a. kigge lidt på kirkegårde i Oslo, Rjukan, Kragerø, Arendal, Kristianssand og Liknæs samt Vanse.

Oslo har 14 kirkegårde, hvoraf nogle kaldes gravlunde. Før sammenslutningen af Oslo og Aker til det, der nu kaldes Stor-*Oslo*, lå kun 5 af disse i Oslo, men 7 tilhørte Oslo, idet Østre og Vestre gravlunde lå udenfor den daværende bygrænse. Nu ligger Vor Frelzers gravlund i bymidten med spredte grave fra gammel tid i et frodigt græstæppe. Her findes grave fra de svundne tiders personligheder som *Bjørnson*, *Ibsen* og *Wergeland*. Byen har udlagt 2,46 m² kirkegårdsareal pr. indbygger imod 2,6 i Stockholm og 1,9 i København.

Vestre gravlund, som vi særlig vil opholde os ved, ledes af gravlundsforstander *Gunnar Grorud*, som har haft dette embede siden september 1926 og altså er gammel i tjenesten og derfor har fulgt denne kirkegårds udvikling med de mange udvidelser, hvoraf den sidste endnu ikke er udført. Denne kirkegårds budget var 1954/55 følgende:

Begravelser og urnenedsættelser .	40.860
Gravpyntning og gravstedsvedligeholdelse	324.440
Vedligeholdelse af gravlunden ..	170.000
Vagt og renholdelse	35.000
Løn under sygdom	25.000
Nyanlæg og udvidelse af gravlunden	9.900
Materialer og diverse	14.600
Udgifter ialt	619.800
Af indtægter gav gravpyntning etc.	372.495

Med sin store trærigdom og sin anlægsform har kirkegården et vist gammeldags

Fig. 7.
Typisk gravkvarter fra den spanske syges tid i 1920-erne. Vestre Gravlund, Oslo.

Fig. 8.
Nyreguleret gravkvarter på Vestre Gravlund, Oslo, 1955.

Fig. 9.
Kvarter med hjemfaldne grave, Vestre Gravlund, Oslo.

Fig. 10.
Skråning med urnegravsteder, indrettet af gravlundsforstander *G. Grorud* på Vestre Gravlund, Oslo.

Foto 7—10:
J. Th. 1955.

præg på godt og ondt, og kvartererne (som kaldes „kvartaler“) vidner om skiftende skikke både på gravstedsstørrelser, mindesmærketyper og begravelsesformer. Der er bl. a. de typiske „kvartaler“ fra den uhyggelige tid i tyverne, hvor den spanske syge grasserede, og hvor høje karme omkring store gravsteder, der er forsynet med brede og bombastiske mindesmærker i granit og marmor (se fig. 7) — der er hjemfaldne „kvartaler“, hvor det gløde græs binder de spredte grave og buske sammen i en fin helhed og bekræfter det for kirkegårdsfolk så ofte konstaterede sørgelige faktum, at som her er disse (de hjemfaldende) afdelinger af kirkegårdene de kønneste, — i hvert fald de mest beroligende (se fig. 9). Der er også nyregulerede partier, hvor i hvert fald gravrammerne er fjernet, og hvor der desårsag er mulighed for både at så og afslå græsset, og hvor grusgangene er erstattet af flise gange (se fig. 8). Alle rede siden ca. 1930 har der været en systematisk omlægning i gang, og idet denne har været parret med en stigende kremationsprocent (1954: 62 %), har den måttet foregå i en tilsvarende omdannelse af jordgrave til urnegrave.

Dette arbejde påbegyndtes i sin tid af havearkitekt *Pål Sæland*, som stadig er knyttet til Oslos kirkegårde, nu som gravlundschef, og man indførte da princippet med de intimere afdelinger med korte gange og permanente ryghække, ofte af lave buskvækster. Denne omlægning er siden fortsat, og nye afdelinger af ikke mindre intimitet og en egen charmerende ro er udført af kirkegårdslederen, *Grorud*. Denne har også i nyere dele af kirkegården, hvor terrainet er lidt kuperet med megen held indrettet en form for „klippegrave“ til urner, som publikum synes godt om. De kan være formet med nogle få lave stentrin over en græsskråning el. lign. op til graven, og ved denne ligger naturligt placeret klippestykker med passende lav beplantning af stenurter, buske og bregner imellem (se fig. 10). Gravstedets monument er et sådant klippestykke, der har fået sin indskrift, og som er placeret i naturligt milieu.

(Fortsættes.)

Om mekanisering, forenkling og rationel ukrudtsbekæmpelse

Inspektør, cand. hort. A. Falmer-Nielsen

Medens man indenfor landbruget og de større gartneri- eller havebrugsvirksomheder forlængst har fulgt den tekniske og kemiske udvikling og flere steder til gavn for bedriften har mekaniseret og rationaliseret *fuldt ud*, kniber det stadig at rationalisere arbejdet på vore kirkegårde. Arbejdets art er her så forskelligt og arealerne er så opdelt, at det er vanskeligt at få fuld udnyttelse af maskinerne. Dertil kommer, at en del af arbejdet er bundet af følelsesmæssige og traditionelle hensyn, der vanskeligt forenes med maskinelt arbejde. I erkendelse af, at arbejdskraft i dag er den *kostbareste* vare, der kan købes, bevirker anvendelse af meget håndarbejde en fordyrelse af en kirkegårds daglige drift og renholdelse, hvorfor det er rimeligt, at kirkegårdsledere undersøger og prøver nye muligheder.

Den mest rationelle måde at klare problemerne på, er ganske simpelt at undlade opdelinger af kirkegården i de traditionelle indplantede gravsteder med dertil hørende gangarealer. Dette lader sig gøre, hvor man står overfor nyanlæg af en kirkegård, og her har man også set, at hele gravstedsarealet udlægges med græs (jvnf. fig. 4), bl. a. fordi det er billigere at vedligeholde gravstedsarealet gratis end holde et administrationsapparat i gang for at opkræve betaling for en større eller mindre procent enkeltgrave.

Dette princip har man i de senere år set praktiseret på gamle kirkegårde i vore nabolande, hvor ganske simpelt alle hække og hegn ryddes og hele kirkegården tilsås med græs. Samfundet har hverken penge eller arbejdskraft til at klippe og renholde disse tusindvis af *individuel* anlagte grave.

Her i *Danmark*, hvor ejendomsretten og det hegnede areal tillægges overmåde stor betydning af befolkningen, ville det sikkert ikke være let at gennemføre lignende drastiske reguleringer af gamle kirkegårde. Stedlige traditioner ville også stille sig hindrende i vejen for en så-

Fig. 18.
Mindesmærke på
Vestre Gravlund for
faldne russiske
soldater.
Foto: J. Th. 1955.

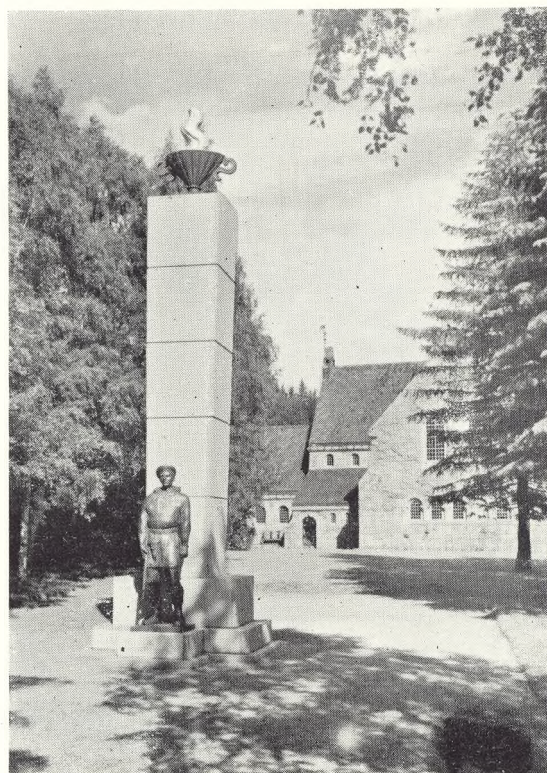

Fig. 19.
Mindesmærke ved
Rjukan kirke for
frihedskampens
faldne.

Kirkegårdskultur i Norge

Havearkitekt, cand. hort. Johannes Tholle

(fortsat fra pag. 10)

I naturlig konsekvens af forholdene under den 2den verdenskrig, hvor Norge strax tog kampen op, måtte den også få sine krigsgrave. I parentes kan bemærkes, at også Danmark fik sit direkte minde om Norges første tapre kamp: På Bispbjerg har hvilet en tysk, der faldt i slaget om Oslo Fjord allerede om natten den 8. april 1940 (jevnf. V. K. XIII side 124). På Vestre Gravlund er begravet 22 polakker, 102 britter, 13 fra „Organisation Todt“ (repræsenterende forskellige nationer) samt 331 russere. Den britiske soldaterbegravelse avviger ikke fra den normaliserede type for imperiets grave på den ganske klode, — der er de gængse attributter både *the stone of remembrance* og *the cross of sacrifice*, hvortil mellem de forskellige *headstones* norsk græs og hvide birketræer gir det særlige nationale præg. I yderkanten af Vestre Gravlund er også rejst et mindesmærke for russiske faldne, nemlig et højt granitmonument, bl. a. forsynet med en soldat med gevær i hånd og indskriften: Norge takker dere (se fig. 18). Foruden disse begravede soldater på V. G. er der på *Alfaset*, som tilhører Oslo kommune, og hvor der er indrettet en kirkegård, begravet ca. 3000 tyske soldater, som er flyttet hertil fra forskellige kirkegårde i Sørlandet m. fl. steder. På samme måde samles de tyske soldater andre steder i landet i særlige begravelsespladser, — noget som man jo også er inde på i Danmark, men som der her endnu ikke er truffet endelig aftale om.

De på Vestre Gravlund værende fyrrealleer, der tidligere har præsenteret sig så smukt, menes nu at have haft deres bedste tid og må nok avløses af anden vegetation.

Der findes 2 krematorier, hvoraf det gamle har frescomalerier af *Emanuel Vigeland* og det nye fresco af *Alf. Rolfsen*, begge ubetinget seværdige kunstværker. Begge krematorier er tegnet af arkitekten *Oscar Hoff*. I 1954 var der 2788 kremationer, af hvilke 93 askeurner blev nedsat i fællesgraven, der nu rummer mere end 200 asker. Iøvrigt agtes der i Oslo opført endnu et krematorium, som skal ligge på Østre Gravlund.

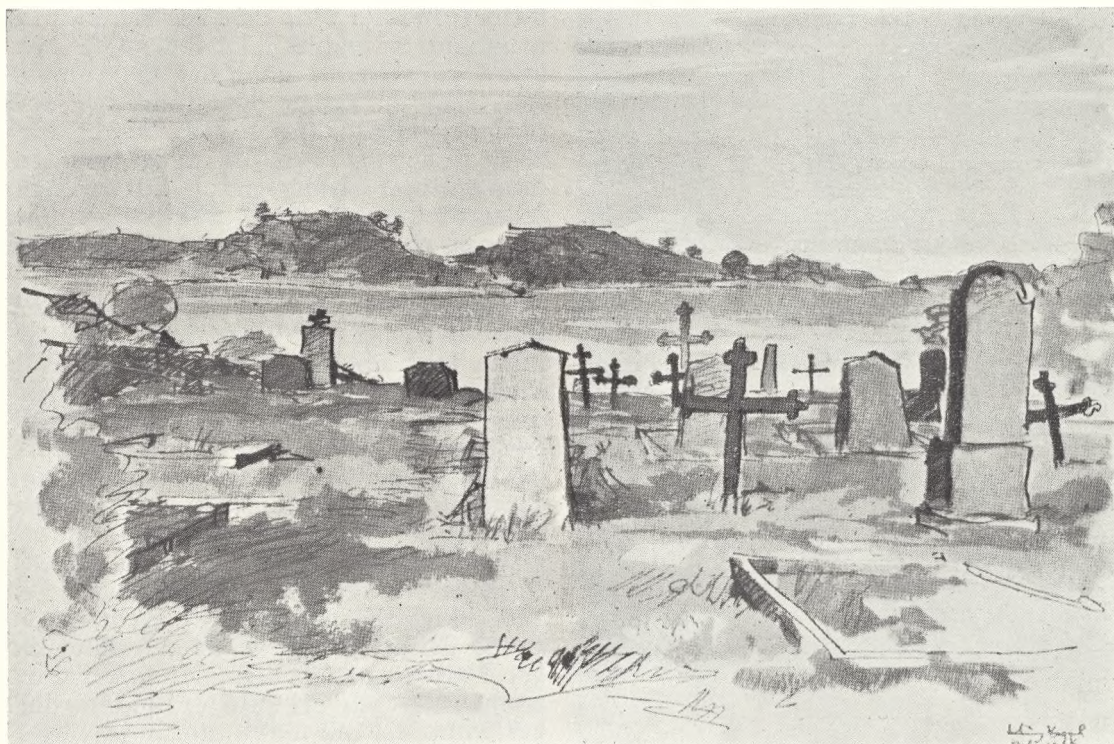

Fig. 20.
Henning Koppels
illustration til
J. Chr. Hostrup:
Norges lasede Riviera
(Politikens Magasin
24/9 1955).
Jevnf. teksten
side 21—22.

Fra tidligere besøg på Oslos kirkegårde ved vintertid bemærkes den hyggelige skik, at man sætter kornneg ud til fuglene, samt at den hos os så dominerende skik med pyntning af gravene med gran er uden betydning her som følge af det tidlige snelag.

Vestre Gravlund havde sin første begravelse 30/9 1902, og den fik allerede i 1911 sit digt af Norges unge, senere berømte digter *Arnulf Øverland*, et digt som er trykt i samlingen „Den ensomme fest“, og hvoraf vi citerer nedenstående linjer:

Der jamrer en klokke i kvelden,
forstyrret og skringende øde.
Den svinger og maner og svinger ...
Kapellets klokke ringer
til nattero for de døde.

Den brogede kirkegaard tømmes
for alt sit travle liv,
felter og gange rømmes
af sorte kjoler og røde,
og damer med sprøite og spade
skynder sig at forlade
de velbegravede døde.

Nu ligger de godt og rolig
og pent i sin ordnede by,
og hver har sin egen bolig,
som skjænker ham tyve aars ly,
en velafmaalet parcelle,
som koner kan vande og stelle.

Desuden saa har de jo himlen,
og der er det ogsaa godt.
Og alle saa maa vi jo være fornøiet
med hvad vi har faat ...

Et besøg i *Rjukan* i udkanten af Telemark fylke og en sørejse på Tinnsjøen er medbestemt af byen som salpeterproducent og af beretninger om episoder i Norges frihedskamp 1940—45. Den unge moderne industriby præsenterer sig med en ganske ung kirke, hvor også mindesmærket for frihedskæmperne står (se fig. 19), — en kirkegård vis a vis hinsides landevejen samt et krematorium, der er alleryngst (også yngst blandt Norges krema-

Fig. 21.
Pål Seland:
Vandkumme på
Vestre Gravlund, Oslo.
Foto: J. Th. 1955.

Fig. 22.
Nyere gravstedskvarter
på Rjukan kirkegård.

Fig. 23.
Ældre gravkvarter
på Rjukan kirkegård.

Fig. 24.
Krematoriet i Rjukan,
indviet 6/12 1954.
Foto: J. Th. 1955.

Fig. 25:
Atrø kirke og kirkegård
ved Tinnsjøn.

torier), indviet 6/12 1954 (se fig. 24). En urnelund er endnu ikke indrettet, skønt loven påbyder, at hvor der er krematorier, skal en sådan også indrettes, men det har nyligt (januar 1956) været drøftet at få den sat i arbejde nu og lade kommunegartner *Andersen* og havearkitekt *Myrvold* tage sig deraf. Samtidigt kunne man da rive resterne af det gamle kapel ned.

Trods sin ungdom, og tiltrods for at den altså er blevet til i en periode med vågnende bestræbelser for bedre kirkegårdskultur, mindre dominerende granitgravmæler o. s. v., lider denne kirkegård alligevel under samme fejl som andre ældre, og den tynges af svære monumenter, høje stenrammer, uharmonisk avstemte monumenthøjder, dårlig avskærmning af kirkegårdsområdet og endnu mere (fig. 23). Også her finder dog bestræbelser for en bedre kirkegårdskultur vej, og der præsteres avkortede grave uden indhegninger i græs og med blomster foran gravmæler, der i hvert fald er underordnet bestemmelser om maximumshøjde, hvorfor de også synes at tage den mere i bredden (fig. 22).

I et glimt passerer vi *Atrø* kirkegård ved Tinnsjøn, med sine oprette og alle østvendte gravmæler, som står spredt i det blomsterfyldte græs mellem enkelte birketræer. På den, som kun besøger kirkegården for at få et indtryk, virker dette betagende smukt omkring den hvide trækirke (se fig. 25), men om dette spørgsmål om langt græs på og omkring gravsteder vil vi komme tilbage senere. Det trænger nok til kommentarer.

Endvidere ser vi også kun i et glimt den kirkegård, som ligger omkring *Heddal* stavkirke, der skal være Norges ældste og som rigt facetteret regnes for en af Telemarkens største arkitektoniske seværdigheder. Det er dens kirkegård ikke, — en blanding af grønt og grave med både stenrammer og smedejernsgitre (fig. 26), — den skal være bleven mishandlet af en gartner uden forståelse af de virkelige værdier.

Mens der ikke synes at være nogen af de her nævnte kirkegårde, som har haft vanskeligheder med terrainforholdene, skønt de ligger oppe i landet, så har til gengæld adskillige af kystbyerne haft sådanne vanskeligheder. Måske står det ikke enhver klart, at Telemarken også har

kystbyer, men det *har* det langstrakte fylke altså, f. ex. Skien, Porsgrund, Kragerø og endnu flere, der alle danner et fint sørlandsk supplement til Telemarkens natur med de store højder og snoede veje.

Den lille by *Kragerø* med kun 5000 indbyggere er den yndefuldeste søkøbstad med noget af en Dragør-stemning over sig, men med husene både oppe og nede i skiftende plateauer. Der er ikke nu levnet plads til en kirkegård inde på denne bys klippegrund, og den er derfor placeret et par kilometer uden for byen. Vejen dertil går ud og ind, op og ned og er ganske smal, så den naturligvis i sneføre er temmelig ufremkommelig. Man siger derfor, at med meget snefald fører man ikke noget ligetog ud til den, — liget transporteres for sig og følget kommer en anden gang, når denne vanskelige transport (som ikke egner sig til at indgå i noget højtideligt ceremoniel) er overstået. Kirkegården er rig på træer, og der synes at være rigelig plads til det der er, og det som kommer af begravelser (se fig. 27). Men det, som mest er iøjnefaldende for den besøgende, er dog nok de mange terrassemure, som er nødvendige for at skaffe plane flader til gravstederne. Disse terrassemure er oftest af kløvet stenmateriale, der samtidig danner en lav mur som hegn omkring det enkelte gravsted (se fig. 28—29), hvilket ikke ses udefra, og på sine steder har man fornuftigvis ladet murene gå sammen til fælles adskillelse af gravene, og så har man ladet stikgangene til gravstederne ligge i samme højde som mureverkanterne; derved opnår man at de dårlige virkninger og store vanskeligheder, som fremkommer af de andre steder brugte gravrammer, elimineres.

Sørlandet er en smilende strimmel land langs Skagerak og rummer juridisk 2 Agder-fylker. Dets sprog er så dansk, som nogen dansk næsten kan ønske sig det, og det syngende, blide mål rummer dagligdags hyggelige gamle udtryk, som hos os nu kun lever i poesiens verden.

Efter hjemkomsten fra rejsen fandt jeg i et søndagsblad (Politikens Magasin ^{24/9} 1955) den side 19 som fig. 20 hosføjede illustration fra en lille skærgårdskirkegård ganske nær Kragerø. Der står ikke meget om den i artiklen, der er betitlet: Norges lasede Riviera, og som er forfattet af *Jens Chr. Hostrup* med illustrationen

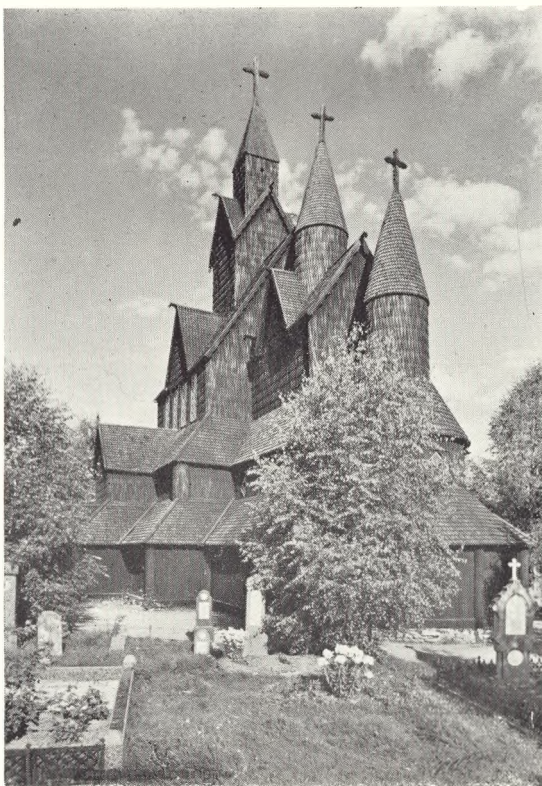
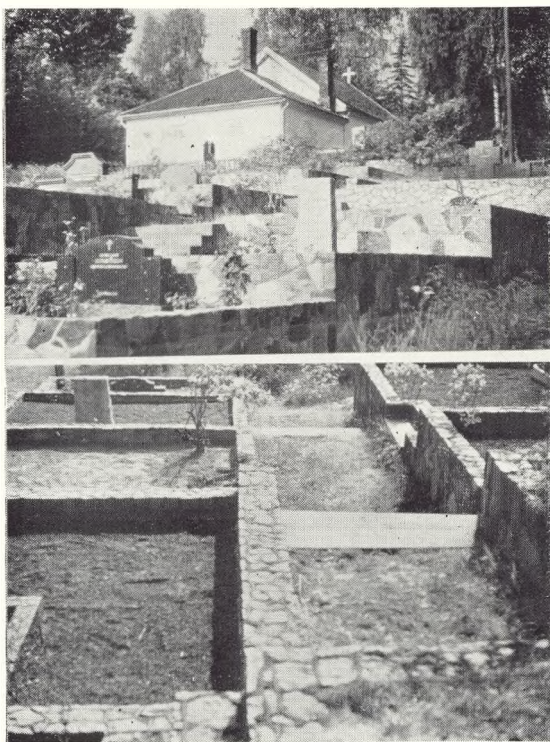

Fig. 26.
Heddal kirke og kirkegård.
Jevnf. teksten s. 20.

Fig. 27.
Parti fra den højere beliggende del af Kragerø kirkegård.
Foto: J. Th. 1955

Fig. 28-29:
Støttemure, grav-
rammer og flise-gange
på Kragerø kirkegård.
Foto: J. Th. 1955.

af Henning Koppel. Men jeg syntes, at billedet måtte med.

Der står: „Ensomt lå den — ikke større end en almindelig dansk villahave, med skæve, gamle jernkors, et lillebitte kapel — og en uendelig fred“.

Forfatteren kaldte den *Opsvik* kirkegård, men da der ikke er noget lokalt samfund, der hedder sådan i Norge, og da jeg gerne ville ha den placeret rigtigt i rækkefølgen på rejsen, satte jeg et topografisk detektivarbejde i gang, og opklaringen kom fra den store kender af norske forhold, bibliotekaren *Torfinn Skard* på Telemark landbrugshøjskole i Ulefoss. Ham lykkedes det at få opklaret, at kirkegården ikke hedder *Opsvik*, men *Ostvik*, og sognepræsten i dette sogn har yderligere kunnet tilføje, at stedet er beliggende på *Langsheia* og at den lille kirkegård antagelig er sine halvhundrede år gammel.

Dette bl. a. til oplysning for dem, som siden skulle finde på at søge efter en *Opsvik*, som altså ikke eksisterer. —

(Fortsættes i næste hefte).

Arbejdet fremover

Kirkegårdsinspektør Aage Fich

Julí-august-september.

Artiklen om forårsarbejdet sluttede med et lille hjertesuk over *ferietidens* arbejdsmæssige vanskeligheder. Vi føler nu trykket i sin fulde styrke, da *alle* jo helst vil have ferien i den egentlige sommertid. Kan man fortænke nogen deri?

Feriens *længde* andrager for de fleste i Danmark 15 arbejdsdage for ca. 9 måneders arbejde, 18 dage for helårsbeskæftigede og for et mindre antal 24 dage. Der er *lovhjemmel* for at forlange den sidste uge udskudt. Det vil derfor være rimeligt at benytte denne hjemmel over for så sæsonbestemt arbejde som vedligeholdelse af kirkegårde og gravsteder. Alligevel vil mange kirkegårdsledere lade sig bevæge til at give ferien i fuld længde, når rejse og vægtige grunde taler derfor. Jo længere ferier i sommertiden, desto vanskeligere er det at få sin vedligeholdelse gennemført.

Det kan næppe kritiseres med rette at fastholde et *krav* om, at højst 25 % af arbejdsstyrken kan få ferie samtidig. Det betyder eksempelvis, at der af en arbejdsstyrke på 16 mand kun kan gives ferie til 4 mand samtidig, eller sagt med andre ord: hver uge kan højst 2 mand påbegyn- dere deres ferie.

Der er næppe større muligheder for at antage *løs* hjælp i ferietiden. Dels er det årstiden med størst beskæftigelse, dels kræver arbejdet på kirkegårdene kendskab til de specielle forhold, hvilket begrænser værdien af løst antagne folks ydelse.

Det er *renholdelsesarbejdet*, der presser mest på.

I tørre somre er væksten af ukrud hæmmet, men til gengæld er det begyndende løvfald på roser og birketræer, visne blomstertoppe på småplanter og det forøgede krav til vanding medvirkende til en binding af arbejdskraften, så lettelsen ikke føles overvældende.

I regnfulde år vanskeliggøres renholdelsen, idet oprivning kan være næsten umulig. De fineste græsarter, fuglegræsfladstjerne m. m. tager da let overhånd.

på 1¹/₂ meters avstånd. Ingången domineras av en mycket yppig ek. De påträffade benen gravsätts gruppvis mellan plattgången och bokhäcken. I minneslundens mittparti var avsikten att gravsätta askor — om möjligt utan urnor — direkt i jorden (av jord är Du kommen, jord skall Du åter varda) och desslikes utan minnesmärken eller andra markeringar — jämför figur 38.

I fonden placerades hösten 1954 ett större monument (fig. 36—37) utfört av bildhuggaren *Jonas Fröding* i Malmö. Monumentet har sin särskilda historia. Vid krigsslutet våren 1945 blev Lund ett genomgångsläger för tusentals fångar från Hitlers koncentrationsläger. Ett femtiotal överlevde icke utan fingo sin sista viloplats på Norra kyrkogården. Det blev för mig en gripande syn att se kamraterna böja knä vid gravarna i bön för de döda. De flesta av dem voro katoliker. För mig personligen koncentrerades allt kring den medeltida fridsbönen: O, REX GLORIAE CHRISTE VENI CUM PACE. Jag ville gärna fånga denna bön i ett konstverk — hällst en målning — med markens djur och himmelens fåglar, som stumma deltagare. Det lät sig icke göra. Så träffade jag en dag *Jonas Fröding* och berättade om min idè. Han blev inspirerad av uppslaget och vi kom överens om att han skulle utforma det hela från motivet »flyktingen böjer sig i bön över sin döda maka medan den späda dottern stöder moderns huvud«. Så snart kyrkorådet sett modellen godkändes förslaget enhälligt med den ändringen att texten blev en svensk översättning av bönsens ord: O, KRISTUS ÅRONES KONUNG KOM MED FRID.

Jonas Frödings vackra och monumentala verk högs hösten 1954 i rödgrå Bohusgranit av stenhuggaremästaren *Sven Wahlman* i Lund. Kostnaden täcktes ur en testamentsfond donerad av framlidne köpman *August Åkesson*, god vän till oss alla, som hade vår sysselsättning på kyrkogården.

Kirkegårdskultur i Norge

Havearkitekt, cand. hort. Johannes Tholle

(fortsat fra pag. 22)

Arendal var i forrige århundrede Norges største sejlskibsby, og den er nu blandt de Sørlandsbyer, der konkurrerer med hinanden i skønhed med navnene Tvedestrand, Lillesand, Mandal og endnu flere søfarts- og badebyer ved den friske kyst langs Skagerak. Byen fik sin første kirke 1690 nærved den nuværende, og på dennes kirkegård, der indviedes i 1709 og udvidedes 1734, begravede i 1714 *Peder Tordenskjold* sine faldne, som han kom ind med på Gyldenløves galej. På kirkegården var der 2 benhuse for »privilegerede«. Den nuværende kirkegård blev efter datidige enslydende krav i Danmark og Norge anlagt udenfor byen, og fra den i kirkegårdsagens historie særligt kyndige, overretssagfører *O. A. Aalholm* i Oslo, har jeg elskværdigst fået overladt udførlige oplysninger, hvoraf her gengives det aller-væsentligste efter overretssagførerens manuskript. Overretssagføreren skriver bl. a.:

Da Arendal fikk sin nåværende kirkegård, lå denne langt, langt tilskogs utenfor de daværende bygrenser, og veien dit var adskillig tyngre og ufremkommeligere enn den senere er blitt. Men i snart halvannet hundre år hadde Arendal hatt midt i sitt sentraleste strøk en kirkegård som var blottet for naturlig jordsmon og som forlengst var til det utrolige overfylt og dessuten avskåret fra enhver mulighet for naturlig utvidelse. Under de omstendigheter var byens fedre neppe tilbøyelige til å undervurdere fordelene ved å få sin kirkegård noe på avstand.

Det var 14. februar i det krigens år 1809 at enevoldskongen i København nådigst tillot at Arendals kirke av det Laurvigske Grevskaps eiendom *Torbjørnsbo* ervervet et større areal til kirkegård og til kirkegårdsvei.

Det tok noen år før kirkegården kunne tas i bruk. Blandt annet gjalt det å skaffe tegninger, og heldigvis hadde byen en kapasitet på området, den danske kunstgartneren *H. C. Pries*, som siden døde på Frederiks Hospital i København 23. januar 1822, samme år som hans »Haugebog« utkom i Christiania. Pries har satt flere spor efter seg i Norge, bl. a. i Strømsbo, Arendal, i Lillesand og Brekke, Skien.

Fig. 39.
H. C. Pries;
Plan til
Arendal kirkegård.

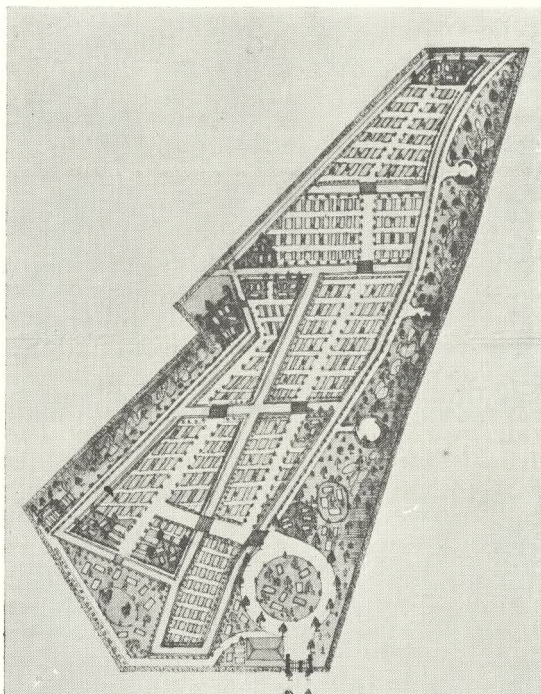

Fig. 40.
Et af de ældste
støbejernsgravmæler
på Arendal kirkegård.
For Mathias Schrøder
Aalholm, død 1836.
Foto: J. Th. 1955.

Han utarbeidet kart og plan for kirkegården i Arendal (se fig. 39).

Våren 1814 ble den nye kirkegården på Torbjørnsbo tatt i bruk. Pries's anlegg omfatter den lune dalsenkningen når en kommer inn på kirkegården tillikemed det opphöyede rosenstykket. Efter fire-fem turnusser ble denne eldste delen lagt ut som park. *) Gravstedene ble jevnet ut bortsett fra et eneste, nemlig »Begravel-sen« hvor den nesten 80 årige madame Salig *Niels Aalholms* var blitt gravlagt i kirkegårdens innvielsesår, og hvortil også hennes foreldres jordiske levninger var blitt overført tillikemed deres pompøse gravplate som var støpt i 1730-årene ved det grevelige jernverk. Nå står bare den enkle sorte stötten fra Nes jernverk med hennes sønns navn og med årstallet 1836 (se fig. 40).

I skogkanten langs dalen ble det bygget opp private gravsteder, deriblandt det som bærer navnene til Arendals største legatstifere, ekteparret stadskaptein, konsul, skipsreder, kjøpmann m. m. *Peder Thomasson* (1755—1809) og *Lovise Grooss* (1754—1815). Til dette fører 7 trin av engelsk sandsten, og de er hentet hjem i 1817 ifølge opplysninger i boets papirer!

Det varte ikke lenge før kirkegården var for liten, og ved en transaksjon, som innebar en ikke ubetydelig gave, ble kirkegården utvidet. Stiftsdireksjonens approbasjon er datert 25. august 1822, og dermed hadde kirkegårdsområdet nådd 9000 kvadrat-alen. Ved kongelig resolusjon 1836 ble kirkegården atter tillatt utvidet med grunn fra begge nabogårdene, og det betød et tillegg på 8000 kvadrat-alen, så området ble fordoblet.

Året efter døde byens gamle prost *Johan Ernst Gunnerus Krog* (1765—1837). Da han mere enn firti år tidligere hadde fått kallet, sa man i tvillingrikenes hovedstad at han ville komme til å rede sitt leie på guineer og at kallet var med en bispestol å ligne. Da han døde, ble hans avsjetele legeme svöpt på hans prekenmanuskripter. En sort støpt plate viser hans siste hvilested.

(Fortsættes i neste hefte).

*) Det er derfor nu ganske umuligt selv for stedkendte personer at se, hvad Pries har fået udført af sin plan.

Red. anm.

Fig. 47.
Terrassemurene
og grave
på Arendal kirkegård.

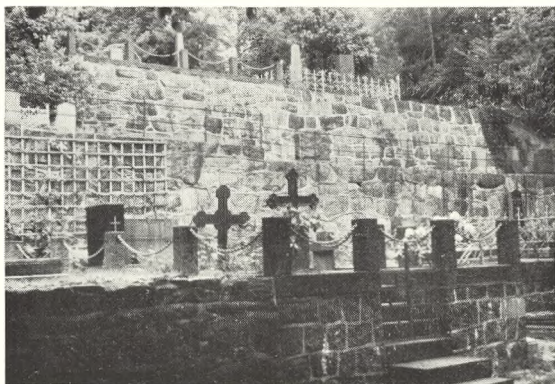

Fig. 48.
Opad terrassemurene
er anbragt
jerngravmæler m. m.
fra ryddede grave.
Begge fotos:
J. Th. 1955.

Kirkegårdskultur i Norge

Havearkitekt, cand. hort. Johannes Tholle

(fortsat fra pag. 30)

Overretssagføreren fortsætter i sin beretning om Arendal kirkegård med at fortælle, at i hele den ældre tid »hadde det vært uveisomt til kirkegården, og tradisjonen vil vite, at når det gjalt almisse-lik, da lot den aldrende prost kisten sette ned på to krakker utenfor *Even Steens* hus ved den indre Poll (nå Egebergs hus ved Torvet). Her forrettet han jord-påkastelsen, og så fikk man begi seg med kisten til kirkegården uten prest. Ja, hos mindre bemidlede skal det også ha hendt at han isteden kastet jord på kisten inne i sørgehuset.

Veien til kirkegården kunne forresten være likefrem livsfarlig når det var ulv-år. I sine skildringer »Langt, langt borte i Skoge« (Kr. a 1904) forteller tegneren *Louis Moe* her fra sin barndomsby om en gammel snekker og hans læregut som ble overfalt av ulv i Torbjørnsbobakken en gang de hadde vært på kirkegården.

Men ellers var det »hvilens fred« som preget kirkegården da som senere, og de sørgende fant ikke veien for lang. »Hver Søndag Morgen Kl. 7 ere min Svigerinde og jeg ved den Saliges skjønne med Stakitværk indhegnede Gravsted, og planter Blomster«, skriver således 3. september 1821 kirkesangeren i Darum.

Ett av de eldste gravstedene like ved den gamle inngangen til kirkegården er innhegnet med tett sort jerngitter, og her står en sortmalt jernstøtte over ungdøren tollinspektør og kommerseråd *Reier Berger* (1763—1824) med minneordene:

»Veldaad var Dit Hiertes Glæde,
Til Hiælp Du stedse rede var«.

På en av terrassene mot nord hviler bl. a. eidsvollsmannen og legatstifteren, distriktslæge *Alexander Christian Möller* (1762—1845).

Her er også bl. a. *Herlofsons* og *Kallevigs* store familiegravsteder med sine seks slektledd. I 3 åv hjørnene på det Herlofsonske ligger 3 gamla husjomfruer som alle døde på sin post!

Også på bergknausene noenlunde midt inne i denne øvre delen av kirkegården ble det etter hvert muret opp terrasser med familiegravsteder — utover fra 1850-60-årene, og her kan følges skiftende slekters vekslende skjebne og smak. Her er f. eks. å finne en liten blomsterfylt oval ramme fra 1860-årene under et diminutivt marmorkors som viser at her på dette store gravstedet lå opprinnelig bare denne ene graven med en tre måneders liten gutt, under en lutende sørgeask, men senere kom hans mor, så hans besteforeldre, så hans far, og atter andre. Og vi ser hvordan krinolinetidens matte grå sandstensstötter med uthugne eföyblad og innfeldte marmorplater harmonerer med en nyere tids sortpolerte stötter. Høye obelisker gjengir slektssagaer. Men selv de høyeste overskygges av de lunende trær, og de gamle gravstedene er preget av den rummelighet som viser at folk tenkte fremover mens de mintes tilbake. Fra gammelt av var der ved hvert gravsted grønmalte benker, hvor de eldre kunne hvile mens de yngre ryddet og rykket opp hva der tross alt kunne ha forvillet seg av »grönt« innimellem singelen som ble ført hjem som ballast med familiens skip i de hvite seils dager. Godt skjult innimellom lövkronene kunne kir-

kegårdssprøyteene stå og kirkegårdsriven og ugresskloen — ofte med malte initialer. Andre kunne låne dem, men de skulle tilbake på plass etter bruken. Kirkegårds-pyntingen hver lørdag skulle helst foregå ved familien selv, iallfall ikke utelukkende ved leiet hjelp, for kirkegårdspynting var fra gammelt av kjærlighetsgjerning — og er det tildels fremdeles.

Omkring 1880 ble byen eier av hele Högedal. Her kom da den »nye« kirkegården, *Högedal-teraassene*, et stort sammenhengende areal. Her er også de mange murte terrasser med familiegravsteder langs høydedragene. Til noen av disse overførtes kister fra byens gamle kirkekjellere og fra de såkalte »*Benhus*«.

De sidste par menneskealdrene er det stadig bygget flere og flere gravsteder oppover og på sidene av den skogklede åsen mot nord. Høyt mot toppen kneiser bautastenen over turnsakens far i Norge, veteranen *Joseph Stockinger* (1828—1903), og nede ved foten står stötten som minner om Arendalsmannen, mesenen og kosmopolitten *Anton Christian Houen* (1823—1894). Her hviler på sitt familiegravsted også sakfører *Hans Holst Klöcker* (1819—1904) som var den siste norske adelsmann.

Langs en mur ikke langt fra hans grav står gravplater fra byens eldste kirkegård. En av dem var over skipperen *Ellef Larsön* (1682—1720), som førte en stolt Spaniafarer, men ble sittende i slaveri hos sjöröverne i Middelhavet i Tordenskiolds dager. En stor »Liigsteen« er over Arendals første sogneprest magister *Peder Jacobsen Brinch* (1668—1720). Den er av engelsk sandsten og er hjemført med byens egne skip. Efter magisterens ønske ble den anskaffet for salgssummen for hans böker.

To hundre år efter magisterens död ble Arendals kirkegård atter utvidet, denne gang med »*Den Vestre Gravlund*« som kalles for *spanske syke stykket*, fordi det måtte tas i bruk under denne epidemi som i Arendal herjet enda verre end annetsteds.

Sankthansdag 1934 ble kirkegården til-lagt enda et stykke av gården Torbjörnsbo. Innkjørselen til kirkegårde ble utvidet, flyttet nærmere byen og gjort enda vakrere, takket være *dr. Thor Thommesens Legat til byens forskjønnelse*.

Like ved hovedinngangen er muret opp to store familie-»begravelser«, begge med trær og vakker beplantning. På det ene, med medlemmer av familiene *Ugland* og *Boe*, er stötten holdt i hvit marmor. På det andre er alle monumentene i sort polert sten, og i gullskrift står navnene *Thommesen* og *Smith*, hvis rederi i seilskipenes glanstid var det største ikke bare i Norge, men i hele Norden.

Til slutt være det sagt at navnet på den kirkevergen som fremfor andre gikk inn for å holde fellesanleggene på Arendals kirkegård mönstergyldige, var *Joachim Larsen*.

Og den mann som med entusiasmens glöd og med fagkunnskapens myndighet planla og iverksatte den varsomme modernisering av Arendals kirkegård, er den danskfödde havearkitekt og anleggsgartner *Stæger-Holst* [födt i Nyköbing F. ²²/₃ 1874].

Uten forkleinelse for noen har de begge sin store del av æren for at Arendals kirkegårdskultur har holdt vedlike sine bedste tradisjoner, slik at Arendals kirkegård ikke har mistet sine genuensiske terrasser som har gjort den til en *Norges campo santo*.

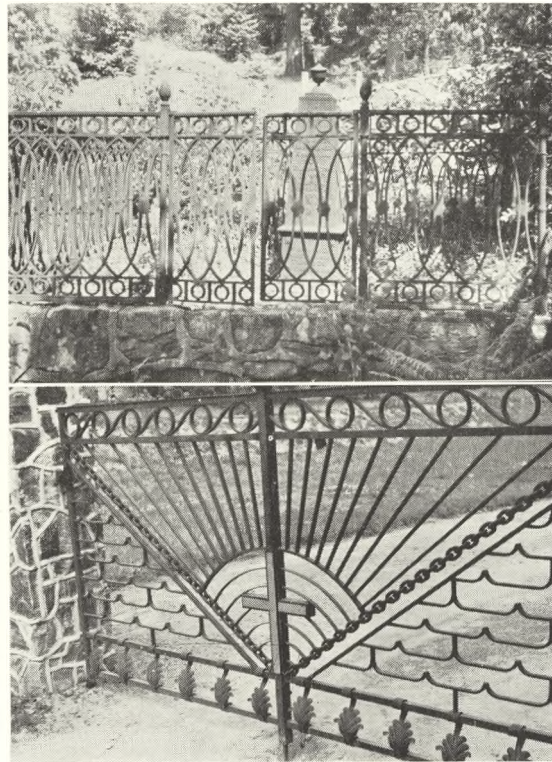

Fig. 49.
Et af de ældste gravsteder på Arendal kirkegård.

Fig. 50.
Den af bygartneren Alfinn Johnsen tegnede nye indgangslåge med motiver fra Arendals by og omegn. Begge fotos: J. Th. 1955.

Fig. 51.
 Ingemund Berubson:
 Mindesmærke
 over faldne i
 frihedskampen 1940-45.

Fig. 52.
 Kig ind over
 Oddernes kirkegård.

Fig. 53.
 Parti fra
 Lunde kirkegård.
 Foto fig. 52-53:
 J. Th. 1955.

Hermed slutter overretssagførerens beretning. Der kan om havearkitekt Stæger Holst tilføjes, at den danske havearkitekt kom til Norge i 1897 og virkede i Arendal til sin død $\frac{1}{4}$ 1948. Han omtales som en meget dygtig fagmand, der vandt almindelig anerkendelse og blev begravet på Barbu kirkegård.

Da ovennævnte Joachim Larsen i 1916 døde, blev det plantningsmæssige arbejde overtaget af Arendal Træplantningsselskab, hvor konsul *Fred Barth* var formand og havearkitekten blev teknisk og administrativ leder såvel for nævnte selskab som for Arendal kirketilsyn. Efter hans død overtoges det af den nuværende bygartner, som ansattes fra $\frac{1}{4}$ 1948.

Arendal kirkegård dækker nu et areal på 6,1 ha, hvoraf de 1,5 ha er skov, der skærer sig ind på arealet i en trekant. Det er tanken med tiden at gøre dette areal til en skovkirkegård.

Sin sidste udvidelse fik den i 1953 med 0,4 ha.

Arendal kirkegård finder man ofte be-
 rømmet, af læg som af lærd. Den har været omtalt for sin skønhed i Norsk Gartnerforenings Tidsskrift 1934, og jeg mindes også et have set den meget rosende omtalt fra 1800-ernes begyndelse. At den stadig er smuk, må bl. a. tilskrives den gode stand, som bygartner *Alfinn Johnsen* holder den i, og det er en tildels forbilledlig måde han arrangerer og opbevarer de gamle gravmæler af jern (se fig. 48). Den landskabelige beliggenhed, det grønne græs, der sammenbinder det, terrassemurene og de nye låger, som bygartneren har givet ideen til, og hvori der er indflettet karakteristiske motiver fra byen og dens natur (blade og bølger), der ligesom samles i det kristelige motiv (fig. 50), er altsammen meget karaktergivende for kirkegården.

Arendal har et krematorium, der er opført 1929, og kremationsprocenten var i 1954 27,9.

Den ovennævnte *Barbu* kirkegård blev anlagt 1880 samtidigt med opførelse af Barbu kirke, og sognet indlemmedes i Arendal i 1902. Den ligger også i terasser,

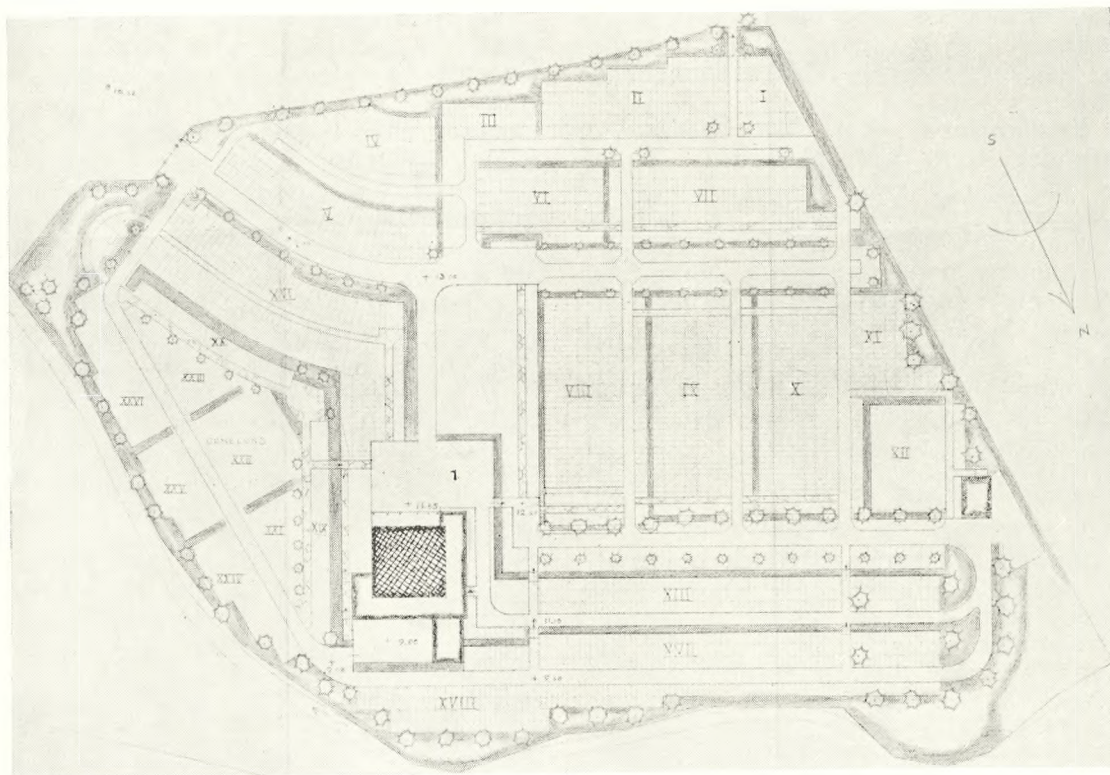

Fig. 54.
 Kr. Kraft:
 Oversigtsplan for
 Lund kirkegård.
 Mål: c. 1:1500.

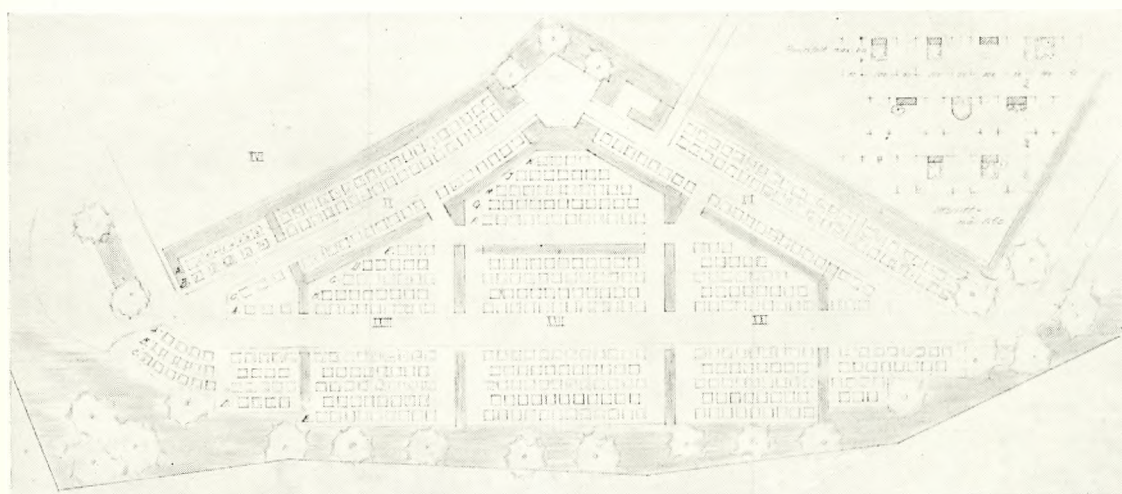

Fig. 55.
 Plan over urnefelt
 på Lund kirkegård.
 Mål: c. 1:600.

men er meget mindre og skal være ganske ordinær. Den ligger i et bebygget område og har ikke større udvidelsesmuligheder.

Kristianssand, som ligger vest for Arendal, har flere kirkegårde, hvoraf et par går i eet. Der er den gamle *Oddernes* kirkegård (se fig. 52), som ligger omkring kirken (fra år 1080) og i flere henseender frembyder samme billede som adskillige landlige kirkegårde i Norge: hegnet af et lavt stengærde, der ikke (som hos os sædvanligt) går op over terrainet, men kun til dettes overkant (hvor det omgivende terrain ligger lavere) og forsynet med spredte træer. Umiddelbart op til denne følger *Lund* kirkegård (indviet $\frac{3}{9}$ 1947), og her har byens dygtige bygartner og kirkegårdsmand, *Kr. Krafft*, sat ind med vellykkede bestræbelser for at simplificere både anlæg og vedligeholdelse ved at indføre de grønne, kultiverede kirkegårdsmotiver, idet han har fået sænket gravrammerne til græssets niveau, så de kun markerer en indhegning i den store grønne flade (se fig. 53). Foran monumenterne er der plads for lidt blomster. Når dertil kommer, at monumenterne alle er østvendte, og at terrainet sine steder har en svag hældning i samme retning, og at monumenthøjden er dæmpet ned, fremkommer der rolige og behagelige indtryk, samtidig med at der er givet ejendomsretsbeholdningen (overfor gravstedet), hvad der turde være rimeligt. Gravgårdene indrammes af buskplantninger.

Fig. 56.
Reguleret parti
af Kristianssand
Gamle kirkegård.
Foto: J. Th. 1955.

Til orientering for publikum, stenhuggere m. fl. er udført nogle retningslinjer for udstyr og plantning på gravsteder, der bl. a. siger, at monumentet som regel må placeres med bagsiden mod gravstedets bageste kant. Dets dimensioner må være: 130 cm høj, 70 bred for enkelt- og 130 for dobbeltgrave og 20 cm tykke — for urnegrave er de tilsvarende 80, 60 og 14. Sokler må ikke komme over terrainet, og polering af stenene frarådes. Gravplader må ikke blive mere end 10 cm over terrain og ha en længde på 100 og bredde på 70 cm (urnegrave 60 × 60). Der frarådes indramning af sten, hegn og hække samt fliser (heller). Plantefeltet må ligge i samme højde som den tilstødende græsplæne og kantstikkes imod dette. Det må ha en længde på 70 (urnegrave 60) og bredde som monumentet. Det er ikke forbudt at sløjfe plantefeltet og altså ha det hele i græs eller blot ha en enkelt rose eller andet, men samlede plantninger må være så tætte (i grupper og bede), så at jorden blir dækket. Åbne felter, som ikke er tilplantet inden 1. juni, blir tilsået med græsfrø; det samme gælder forsømte grave.

På Kristianssands *Gamle* kirkegård har *Kr. Krafft* søgt gennemført lignende foranstaltninger med sænkning af gravrammerne og udlægning af alle gange i græs, hvilket har betydet en stor forbedring. Uden at forklejne de bestræbelser, der andre steder er gjort for at føre kirkegårdskulturen a jour, gjorde disse forhold under rejsen 1955 det stærkeste indtryk på mig og virkede under de gældende forhold overbevisende rigtigt.

Byens krematorium er fra 1938 og kremationsprocenten i 1954 8,7. Et nyt krematorium agtedes opført på *Lund* kirkegård.

Mindesmærket over de faldne i den sidste krig, og som står på *Oddernes* kirkegård (se fig. 51), er gjort af billedhuggeren *Ingemund Berulvson*. Mens andre af disse mindesmærker ofte viser en soldat, rummer dette modernetivet med børnene.

(Fortsættes i næste hefte).

Kirkegårdskultur i Norge

Havearkitekt, cand. hort. Johannes Tholle

(fortsat fra pag. 42)

Tager vi videre vestover, kommer man bl. a. til bustrafikknudepunktet *Lyngdal*, hvor skovvæsenet har store planteskoler med forråd til at klæde fjeldet grønt, og hvis kirkegård omkring den hvide trækirke bekræfter indtryk fra andre kirkegårde, som er passeret: bag et stengærde af kløvede materialer, der støtter en terrænforskel med tilfældig bevoxning af tildels stedpræget karakter, og her imellem i malerisk uorden er spredt gravsteder, som ved den relativ store afstand ikke generer hinanden, og hvis tidsprægede gravmæler også kommer på afstand og derfor faktisk knapt ses under eet og derfor heller ikke „gør noget“ (fig. 81).

Vi er nu vesten for Kap Lindesnæs, som i sommeren 1955 fulgte parolen med solskin, hvorfor den ellers traditionelle vending, som vi så ofte har hørt i radioens vejrberetning, at „Kap Lindesnæs melder regn“ ganske udeblev, — bortset fra sankthans-aften, hvor den vanskeliggjorde at få bålene til at blusse. Og her strækker sig halvøen Listalandet ned imod den nordlige del af Jylland, hvis natur den synes at have taget billede efter. Her er også kæmpehøje, der kupler sig op i landskabet, — hvad iøvrigt også andre dele af Norge har.

Her kan vi ikke undgå at betages af blomsterfloret på *Vanse* kirkegård. Hvor er den dog henrivende med sin midsommerflora og sit lange græs, — vildmarkens skønneste tæppe er trukket over *forkrænkelighedens apoteose*, som en kirkegård jo dog også er. Det er kun lige netop, at gravmælerne kan kigge op over det meterhøje blomsterflor i denne norske *wild garden* af præstekraver og andre blomster, der hovedsagelig spiller i hvidt (fig. 82). Det *kan* ikke være tilfældigt, at dette flor og dette lange græs ikke er avslået „før sankthans“, som det gerne skal være det i Danmark, — de må kunne lide det, naturligvis, for ellers var det virkelig uplejede, men dog ikke usoinerede stykke natur vel ikke tolereret, — sådan som den forbipasserende må blive tryllebundet af det. —

Eller vi drager endnu videre og i det fjerne ses Jæren, der betegner begyndelsen til Vestlandet, og vi kigger ind på *Liknes*

Fig. 81.
Lyngdal kirkegård.

kirkegårde, der ligger dels omkring kirken og dels hinsides kørevejen der forbi. Og billedet gentager sig med det vilde græs og de vilde blomster (fig. 83), der omdanner denne *Guds ager* til et blomstertæppe, — her spiller det mere i det blå, fordi det fornemmelig er lupiner, og desuden bliver disse jo højere og står så fint med deres aks til både de lyse og de mørke monumenter, — mødet mellem kulturens og naturens frembringelser til de dødes minde og hæder. —

(fortsættes i næste hefte)

Fig. 82.
Sommer på Vanse kirkegård.
Foto: J. Th. 1955.

Fig. 83.
Og sommer på Liknes kirkegård.
Foto: J. Th. 1955.

land, og i sognekirkens kor findes hans grav, der har dette vers, som man mener, digteren selv har skrevet:

„For Jesu Skyld, o Ven, ej prøv
at grave op mit skjulte Støv.
Sign ham, der freder disse Sten;
tvi ham, der fjerner mine Ben.“

Fritz Reuter, der jo herhjemme er kendt for sin bog „Landmandsliv“, ligger begravet i Eisenach (Sachsen-Weimar); han døde 1874, men først 1907 fik han sit vers mejslet ind i stenen:

„Min Fødsel, min Død, Gud, de tilhører dig;
det Spand derimellem, det tilhører mig.
Tog fejl jeg i Mørket og fandt ikke frem: —
Hos dig, Gud, er Klarhed, og Lys er dit Hjem.“

Og mens jeg er ude i det fremmede, må jeg lige have lov til at nævne de to store Nordmænd: Bjørnson og Ibsen; de ligger begge begravet i Vor Frelzers Gravlund i Oslo. Men der er ingen poesi på deres grave, derimod symboler, for *Bjørnson*, den nationale digter, er det Flaget, og *Ibsen*, den grublende og søgende, har Hameren, bjergmandens værktøj, den, der baner ham vej til dybet, her: tankedybet.

Kirkegården har sin egen poesi, stemmende med den alvor og ærbødighed, man skylder stedet, den indviede jord. Det platte og tvetydige, som man har set eksempler på fra tidligere tider, kendes vist ikke mere på vore kirkegårde, og det banale bliver også mere sjældent.

Mange mener, at skal der siges noget med dybde og inderlighed, skal det siges i versform, i sprogets højtidsdragt. Men også prosaen på gravene har noget at sige, som er værd at ihukomme.

På *Frederiksberg ældre* kirkegård står der på en gravplade disse uendelige rige ord: „Gør altid det gode mod andre; det gjorde *hun!*“ Det er en hustru, der får dette smukke eftermæle.

Og på *Tårnbæk* kirkegård, et par kilometer nord for Klampenborg, kan man læse disse ord, der også er værd at erindre:

„Husker du lidt godt om Næsten,
tænk paa det og glem saa Resten!“

Og på samme kirkegård en lektion, der har bud til de fleste af os:

„Lær at elske andre mer,
og dig selv lidt mindre;
lær at hjælpe, hvor du ser
der er Nød at lindre.
Slip hvert bittert Minde!
Kun i Kærlighedens Spor,
er der Fred at finde.“

Til kirkegårdens poesi hører også et par træk fra den 4 tdr. land store gravlund på Vestre kirkegård, hvis grønsvær dækker over 12.000 *tyske* grave fra krigsårene, sidste verdenskrig. Ingen grav er synlig; men pårørende kan ved henvendelse til kirkegårdsforvaltningen, der har hele arealet kortlagt, få oplysninger om, hvor den søgte grav findes, og ved målinger fra et bestemt punkt finder vedkommende frem til stedet.

Ved sommertid kan man se de pårørende ikke blot drage deres sko af, men også strømperne, og barfodede begiver de sig ud på grønsværen, der dækker de mange grave, og begynder målingerne.

Det er ærbødighed og respekt for døden.

Kirkegårdskultur i Norge

Havearkitekt, cand. hort. Johannes Tholle

(fortsat fra pag. 53, sluttet)

Ja, er det nu ikke sådan, netop som det skrives, at *begge* dele, både de vilde blomster og gravstederne med deres gravmæler og planter er til de dødes minde og *hæder*? Hvorfor skulle de vilde blomster ikke kunne fungere sådan, eller er det kun dem på de indfattede bede foran monumentet, og som er kultiveret under glas i rationelt dyrkede gartnerier, som „siger det med blomster“? Dem som anbringes sirligt i rad og række bag tunge stenkarme, og som man i de solrige somre har så megen møjje med at få til at trives? Jeg vil tro, at det af mange rimeligvis vil opfattes som en rent kættersk tankegang, at man henfalder i sådanne betragtninger, og jeg ved, at det vil være lovovertrædelse i Danmark, hvis græsset (og dermed de vilde blomster i græsset) ikke avslås „inden det bliver langstrået“ (prgf. 5 stk. 1), — og da lignende bestemmelser også findes i Norge, er den jo rent gal, når en udenforstående blander sig deri og henfalder i betagelse af lovovertrædelser. For besøgende kan jo dog nok både finde og finde hen til både gravsted og gravmæle, trods de frodige, vilde blomsters mylder.

Fig. 87.
Gravsted med
sommerblomster.
Liknæs.

Men når man nu har set anstrængelser på gravstederne med disse kulturplanter, der også kræver ryddet areal omkring gravstedet for at trives (figurerne 87—89), og når man ved, hvor vanskeligt det har været i sommerseren 1955 at holde liv i sådanne på de lette jorder, og når man har hørt norske gravere jamre sig over det samme, ja så synes man jo alligevel, at det slet ikke er så slemt med det kætterske, som er fremført foroven. Og i hvert fald forekommer det mig, at pelargonier, begonier, lobelia, heliotroper og hvad andet, der nu forsøges holdt i live på disse grave, i naturligt *milieu* (*in casu*: et plantemilieu i kontakt med landska-

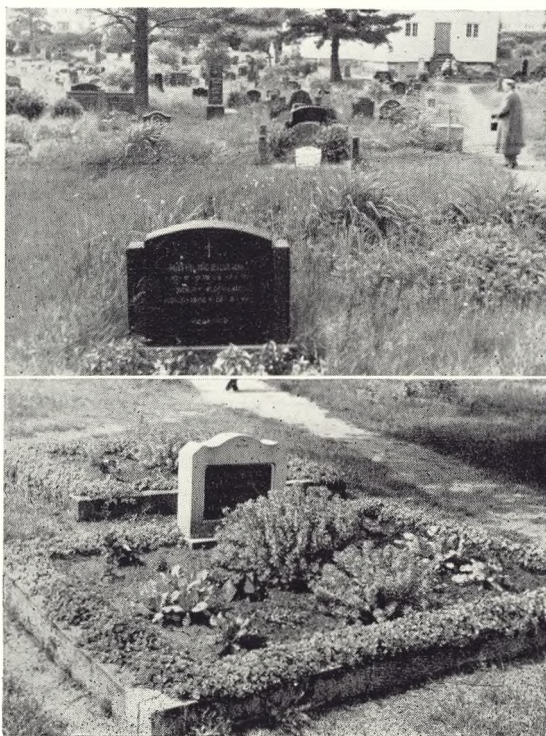

Fig. 88—89.
Gravsteder på
Liknæs kirkegård.

Alle fotos:
J. Th.

bet) burde kunne erstattes af noget, som krævede mindre menneskelige anstrængelser for at holdes i live, og som ligesåvel som de nævnte vil kunne bringe de døde som et hædersminde, foruden at de kunne være i nogen kontakt med vildfloraen på kirkegården. Idet jeg især tænker på de gamle landlige kirkegårde, må jeg nævne, at en mængde *sedum*, *sempervivum*, *thymus* og *dianthus* foruden *armeria*, *asarium*, *festuga*, *lysimachia*, *saxifraga* og *veronica* måtte kunne fungere aldeles ypperligt både som et passende og et varigt dække af graven og som en formidler af vegetationsbillederne, og *dog* give graven et særpræg overfor den omgivende flora. At forholdene på bymæssige kirkegårde med tæt belægning og stort, måske dagligt besøg, må være anderledes end på gamle landsbykirkegårde med få årlige begravelser og lang vej fra boligerne til de dodes sidste jordiske hvilested, siger sig selv.

Kirkegårdskultur i Norge er imidlertid ikke blot noget, som man kan betragte, anstille overvejelser over — og kritisere som studerende omkringrejsende og udenforstående fagmand, — det er også noget, som der *arbejdes* med og har været gjort i en årrække. Jeg mindes i september 1931 at have haft besøg af *Pål Sæland*, som da var udsendt af kirkemyndigheder for at studere kirkegårdskulturen udenlands, — hvordan norske gejstlige i befrielsessommeren 1945 søgte mig angående en håndbog over kirkegårdskultur i Norge, — hvordan Oslos kirkegårde har ansat havearkitekt i sin administration og hvordan staten først havde „en halv“ og nu har en hel konsulent i „kyrkjegårdsstell“, ansat af kirkedepartementet og til rådighed for kirkebestyrelserne, hagearkitekt frk. *Karen Reistad*, der har fuldt op at gøre, og som er den første i en sådan stilling indenfor Nordens lande. Til alt dette må føjes de af *norsk hagearkitektlag* 1954 tagne initiativ i samråd med kirkedepartementets konsulent i kirkegårdskultur med at få kirkegårdsstyrelserne (sogneråd m. fl.) til at optage en fast årlig kirkegårdsdag for hele landet, og som i den hensigt udsendte trykte henvendelser til samtlige råd i det ganske land. I 1955 fastsattes denne kirkegårdsdag til 28. maj, som var pinselørdag.

Med den for mangfoldige år siden be-

budede og siden gentagne gange drøftede kirkegårdshåndbog er det dog aldrig blevet til noget — endnu.

Når man i Norge har valgt ovennævnte metoder til at komme frem i spørgsmålet om kirkegårdskultur, er det fordi man forud stedvis havde foretaget såkaldt „dugnad“ på kirkegårdene, d. v. s. at lokale kræfter sted for sted bestemte dage kollektivt har udført frivilligt arbejde med oprydning, istandsættelse, plantning m. m. på kirkegårdene, — noget der på en vis måde svarer til frivilligt arbejdstjeneste i Danmark. Hos os har man imidlertid søgt kirkegårdskulturen fremmet ad andre veje, og f. ex. har nærværende *forening for kirkegårdskulturs* år efter år gentagne foredrag med forskellige foredragsholdere og på forskellige steder samt anden virksomhed været led i tilsvarende bestræbelser.

I den norske henvendelse til kirkegårdsbestyrelser m. fl. fremhæves som skavanker, der bør rettes, bl. a. cementkarmene omkring gravstederne, idet de vanskeliggør vedligeholdelsen af kirkegården, — endvidere ugræs fra gravene henlagt i tilfældige bunker, fordi der ingen affaldsplads findes, — der fremhæves lovbestemmelser om kortlægning og indførelse af vedtægter og gives anvisninger om, hvordan selve kirkegårdsdagen med dens frivillige arbejde („dugnaden“) kan tilrettelægges med nedsættelse af et arbejdsudvalg, fremskaffelse af arbejdskraft, planter, materialer, redskaber m. m. samt en omfattende planlægning af omlægning af kirkegårdene, derunder bortfjernelse af gravrammer, skæmmende gitre, planering af ujævnheder o. s. v. Man gør opmærksom på, at det er kommunens sag at bære udgifterne til anlæg og vedligeholdelse af kirkegårdene, og at det er sognerådet, som skal føre tilsynet og lægge budget for de nødvendige arbejder, men fortolkningen af lovens ord om, at kirkegården skal være i „lovlig orden og sømmelige stand“ giver ingen fast norm, og ansættelse af faglig kvalificerede personer er derfor vigtigt. Og til hjælp for udarbejdelse af vedtægter er der af konsulenten udarbejdet passende normer.

Disse forslag til vedtægter foreligger i 2 udgaver, een for landet i almindelighed

Fig. 90.
Den regulerede
Hoff kirkegård med
det grønne omkring.

og een for de lokaliteter, hvor man kan kræve noget mere.

I forslaget for landet, som er det senest udarbejdede, omtales menighedsrådenes, kirkeværgens og graverens forhold, — kortlægning, hegning, dræning, — kistestørrelse, gravdybde, fredningstid m. m., og så siges der i paragrafferne 9—12 om gravens istandsættelse, anlæg og tilplantning samt monumentering nedenstående, som også kan have bud videre ud, og som vi gengiver med deres norske ordlyd.

§ 9.

I festet gravsted må det ikke uten samtykke fra menighetsrådet gravlægges andre enn festeren og ektefellen, slekt i opp- og nedstigende linje, første sidelinje og like nær inngiftede.

Fig. 91.
Og Ferrevik skærgårds-
kirkegård i Sørlandet.

Når festetiden er ute, skal festeren varsles på forsvarlig måte. Er det ikke ordnet med fornyet feste innen 6 måneder etter at varsel er gitt, faller gravstedet tilbake til kirkegården.

§ 10.

Gravene skal gjøres istand i høyde med bakken uten noen haug. Graven, eller del av den, kan ikke ha særskilt innramming med hekk eller stein, jern, tre eller annet dødt materiale i form av karm, hellegang, stakitt eller liknende.

Blomster eller annen planting bør samles på et mindre felt foran gravminnet.

Gammel innramming bør tas bort etterhvert hvor dette er naturlig, men ikke uten at varsel er gitt og tillatelse innhentet.

Gravmæler eldre enn 100 år må ikke fjernes eller flyttes uten etter samråd med riksantikvaren.

§ 11.

Minnesmerkene bør være av naturstein, trevirke, støpejern eller smijern. Minnesmerke av sement eller annen kunststein tillates ikke.

Duer, fotografier og andre nipsgjenstander av porselen, fajanse, marmor, metall eller liknende må ikke brukes hverken alene eller sammen med minnesmerket. Minnesmerkene bør ikke være helt hvite eller svarte, med unntagelse av minnesmerke i jern.

Innskriften på minnesmerkene må ikke stride mot orden og sømmelighet.

§ 12

Vedlikeholdet av gravsted påhviler for så vidt angår frigraver, de etterlatte, og for festegraver vedkommende fester. Forsømmes vedlikehold et helt år, kan gravsted såes til med gress som holdes snauklippet. Arbeidet utføres av kirkegårdsbetjeningen. Den som har ansvaret for graven, skal ha 6 måneder (3 måneders) varsel, dersom slikt varsel uten særlig vanskelighet kan gis.

De pårørende har rett til å pynte graven påny så lenge retten til gravstedet varer.

De som steller gravene må følge den rettleiding de får av kirkeverge eller graver. Avfall etter stell må fjernes eller legges på anvist plass.

Graveren eller annen ansatt på kirkegården kan ta på seg planting og stelling

av gravens plantefelt etter takster som er godkjent av menighetsrådet.

Af dette citerede fra normalvedtægten vil det kunne ses, at man ikke tolererer langt græs. —

Som et eksempel på, hvordan de store avstande og vanskeligheten ved på de enkelte steder om vinteren at få fat i friske blomster til båren, kan give sig udslag kan anføres, at man har udfærdiget såkaldt *mindkort* i størrelse 23,5×16 på 4 sider dels bærende religiøse motiver og sentenser, dels plads til, at dem, der ønsker at mindes de døde og ikke kan sende blomster, skriver deres navn. Kortene sælges for 5,00 eller 10,00 kr. eller beløb menighetsrådet bestemmer, og overskudet går til fremme af kirkegårdskulturen, — eller som der står trykt: å gi avdødes hvilested en vakker og verdig ramme. Forsiden er tegnet af *Marie Vigeland* (på et foreliggende minne kort nr. 2) og det udgives af forlaget Land og Kirke. Det er jo på en måde svarende til det danske blomsterfond, der benyttes i forbindelse med kremationer.

Sluttelig skal vi bringe en liste, sådan som den ser ud i kirkegårdskonsulenten, hagearkitekt Karen Reistads skikkelse, og som er et svar på vort spørsmål om, hvilke 10 norske kirkegårde der uden betenkeligheder kunne anvises for et besøg, når man vil studere kirkegårdskultur af vore dage. Fortegnelsen er da sådan:

Vestre Gravlund, Oslo.

Østre Gravlund, Oslo.

Vår Frelzers Gravlund, Oslo.

Skjeberg kirkegård i Østfold, pr. Sarpsborg.

Trøgstad kirkegård i Østfold.

Tanum kirkegård i Bærum.

Norderhov kirkegård på Ringerike.

Rendalen kirkegård i Østerdalen.

Lom kirkegård i Nord-Gudbrandsdalen (Stavkirke).

Vågå kirkegård i Nord-Gudbrandsdalen (interessante gravminner i klebersten og tre).

Ringebu kirkegård, Gudbrandsdalen.

Tretten kirkegård, Gudbrandsdalen.

Øyer kirkegård, Gudbrandsdalen.

Hoff kirkegård, Toten i Opland fylke.

Fauske kirkegård i Nordland.

Vi ønsker alle god rejse — og vi ønsker norsk kirkegårdskultur fortsatt god fremgang. —

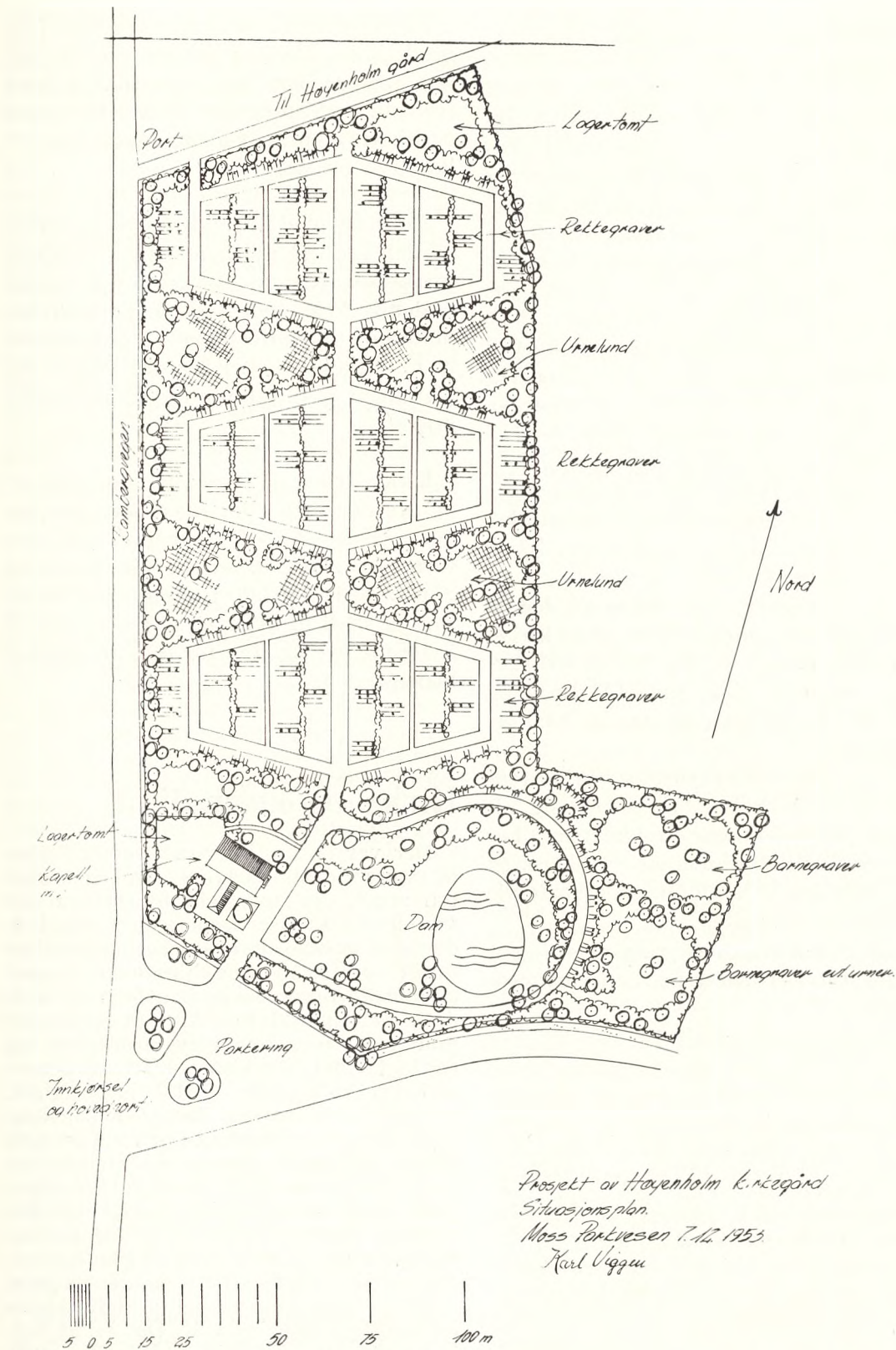

Fig. 92. Bygartneren Karl Viggan: Høyenholm kirkegård i Moss.

Se teksten på følgende side.